

فطرت عشق

عارف حکیم آیت الله العظمی

میرزا محمد علی شاہ آبادی (قدس سرہ)

شرح:

آیت الله فاضل گلپایگانی

www.ketab.ir

فطرت عشق

عارف حکیم آیت‌الله العظمی

میرزا محمدعلی شاه‌آبادی (قدس سره)

شرح: آیت‌الله فاضل گلپایگانی

ناشر: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی

چاپ چهارم: ۱۴۰۲

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

شاب و صحافی: آرزوی دیدار

سروشانه: فاضل گلپایگانی، محمدحسن، ۱۳۲۷-۱۳۲۷ - شرح.

عنوان قراردادی: شذرات المعارف، برگزیده، شرح.

عنوان و نام پدیدآور: فطرت عشق، عارف حکیم آیت‌الله العظمی

میرزا محمدعلی شاه‌آبادی (قدس سره) شرح: فاضل گلپایگانی

مشخصات نشر: تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ اندیشه اسلامی، ۱۳۳۲.

مشخصات ظاهری: ۲۵۸ ص.

ISBN:978-964-2982-10-3

وضعیت فهرست نویسی: فیا. یادداشت: کتابنامه.

عنوان دیگر: عارف حکیم آیت‌الله العظمی میرزا محمدعلی شاه‌آبادی (قدس سره).

موضوع: شاه‌آبادی، محمدعلی، ۱۲۵۳-۱۳۲۸. موضوع: شذرات المعارف - نقد و تفسیر.

موضوع: اخلاقی عرفانی، موضوع: ایمان، موضوع: اسلام - مسائل متفرقه، موضوع: اخلاق اسلامی.

شناسه افزوده: شاه‌آبادی، محمدعلی، ۱۲۵۳-۱۳۲۸. شذرات المعارف، برگزیده، شرح.

شناسه افزوده: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ اندیشه اسلامی.

رده‌بندی کنگره: ۱۳۸۶ ۴۰۲۳۳۶ ش ۲/ش ۲۸۹ BP

رده‌بندی دیوبند: ۲۹۷/۸۴

شماره کتابشناسی ملی: ۱۱۳۲۳۲۵

این کتاب با کاغذ حمایتی منتشر شده است.

دفتر مرکزی: تهران، خیابان شهیدبهبشتی، تقاطع بزرگراه

شهید مدرس، پلاک ۵۶، تلفن: ۸۵۰۵۴۰۲ - ۸۸۵۰۲۳۴۱

فروشگاه کتاب اندیشه: تهران، خیابان انقلاب، رویروی

درب اصلی دانشگاه تهران، پلاک ۱۲۴۸، تلفن: ۶۶۱۷۵۶۷۰

همه حقوق محفوظ است

فهرست

۷	پیشگفتار
۱۱	یادداشت پژوهشگرده حکمت و دین پژوهی پژوهشگاه
۱۵	مقدمه
۱۹	شذره ششم المعارف
۲۱	شذره ششم
۲۱	فطرت و طبیعت
۲۴	فطرت و طبیعت
۲۹	فطرت الاهی
۶۵	عصمت عشق
۶۹	فطرت و کشف حقایق
۷۰	متعلق عشق
۷۲	اولین مدرک انسان
۷۴	خودپسندی
۹۳	علم و اراده
۹۵	ملاک معشوقیت

- ملاک حریت ۱۰۳
- ملاک راحت و سکونت ۱۰۹
- معشوق را حجابی نیست ۱۲۰
- معشوق حقیقی ۱۲۲
- مطالعه کتاب ذات ۱۲۷
- وجه قلب و وجه ظاهر ۱۳۱
- خیال؛ لوحی قابل انتقاش ۱۳۲
- انسان و نسناس ۱۳۹
- سریره گاو و پلنگ ۱۴۳
- اقلیم هشتم ۱۵۴
- حکومت عقل و دین ۱۵۷
- ضیق عالم؛ مانع از وصال عاشق به معشوق است ۱۷۳
- این لذت ذلت آور است ۱۸۱
- احتجاب فطرت عشق از معشوق حقیقی ۱۸۸
- ده منشأ احتجاب فطرت ۱۹۷
- اقرار به توحید در عالم مثال ۲۱۳
- تعبیری برای بیان شدت لطافت عالم ۲۲۲
- دلیل مجازیت معشوق ۲۳۴
- توجه به معشوق مجازی با نظر الی ۲۳۷
- نمایه ۲۴۷

پیشگفتار

عارف علامه، فقیه فطن، مجاهد مجدد، شمس گمنام مولانای راحل امت، حجت الحق ایت‌الله العظمی میرزا محمدعلی شاه آبادی (طاب ثراه) از نوادر دوران و نوابغ زمان است؛ هوش سرشار و ذهن ذکاء؛ جودت فهم و قدرت نقادی؛ استقلال رأی و بداعت فکر؛ سنت گرایی تمام بانوآوری، شهامت نظری و شجاعت سیاسی؛ جامعیت علمی آمیخته به جاذبه اجتماعی؛ سلوک معنوی همراه با صلابت انقلابی؛ خصائل و اوصافی اند که در وجود یر ظرفیت و منشورواره ان سالک سترک فراهم آمده و از او شخصیتی بی بدیل پرداخته است. در میان خصائل فخیم او، ابداعات علمی اش بویژه نظریه فطرت، به مثابه گرانیگاه تفکر و مکتب حکمی او، از منزلت و موقف ممتازی برخوردار است، آن سان که به تعبیر ما، می توان آن بزرگوار را فیلسوف فطرت نام داد. آراء بدیع بازمانده از ان عزیز عظیم‌الشان - همان اندازه که اکنون فراچنگ نسل ماست، و هر چند بس گزیده و گسسته - میراثی است منیع و ثروتی است ثمین و درخور تعمق و تعمیق، تامگر این رشحات روشنانوش، و شدرات شایگان، سفته و سخته، از پرده گمنامی بدر آیند و در سراپرده معرفت و معنی قدر یابند و قرب بینند.

هر چند از ان بزرگوار آثار تدوینی معرفتی اندکی بر جای مانده است، اما تاریخ از او اثر تکوینی معنوی غنیمی به غنیمت برده است که به صد دائرةالمعارفش نتوان قیاس گرفت!، حضرت امام خمینی - سلام الله و رضوانه علیه - یکی از آثار و اثمار شجره مبارکه وجود ذی جود عارف حکیم و فقیه فرزانه ما علامه شاه آبادی است. بی شک، شخصیت ممتاز حضرت شاه آبادی (ره)، بیش ترین تأثیر را بر تکوین شخصیت و سلوک حضرت امام (س) نهاده است؛ با تحلیل و تطبیق شخصیت ان دو بزرگوار، می توان به وضوح تمام، رگه ها و ردپای آراء و اخلاق، خصائل و خصائص علمی و معرفتی استاد را در وجود شاگرد مشاهده کرد؛ این تأثیر و تأثر، در ساحت عرفان، فقه و اجتماعیات، اخلاق مبارزاتی، بارزتر و برجسته تر می نماید. (این مسوده، مجال ذکر نمونه ها و شواهد این مدعیات نیست؛ برخی از موارد، به حد کفایت در کتبی که به سهامیت کنگره انتشار می یابد شرح شده است) هم از این روی، آیت الله العظمی شاه آبادی (ره)، دینی عظیم بر ذمه مردم ما و تاریخ آینده مسلمین و مستضعفان دارد.

پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که از جمله برجسته ترین مراکز حکمی معرفتی ایران انگاشته می شود، از سویی - به اقتضای هویت گفتمانی خویش - اهمی و ویژه به بسط و باروری و بازشناساندن «گفتمان معرفتی / دین شناختی مجدد» (گفتمان سوم فکری ایران، موازی با گفتمان متجدد غربگرا و گفتمان متجمد سنت گرا) دارد؛ از دیگر سو، پرداختن به تبیین و تحکیم بن ساخت های نظری پدیده تاریخ پرداز انقلاب اسلامی را، در زمره رسالت های اساسی خود می انگارد؛ از سوی سوم نیز مقارن روز جهانی فلسفه، همه ساله کوشش خاصی را در شناساندن خبایا و زوایای مکتوم و مغفول حکمت اسلامی و معرفی حکیمان - خاصه حکمای صاحب ابتکار - و نیز ابداعات فلسفی فیلسوفان معاصر، از طرق مختلف، از جمله بریایی کنگره نکوداشت برای آنان، مبذول می دارد، و با توجه به شخصیت جامع عارف حکیم ایت الله

شاه‌آبادی(ره) کنگره بزرگداشت آن بزرگوار را در دستور کار خود در سال یکهزار و سیصد و هشتاد و شش قرار داد.

از جمله حواصل کوشش و جوشش دوستان، در آستانه این کنگره، فراهم‌آوری و انتشار نه مجلد مکتوب به شرح زیر بوده است:

۱. رشحات البحار (متن رشحات همراه با ترجمه)

۲. شرح رشحات البحار، به قلم آیت الله نورالله شاه‌آبادی

۳. سه رساله اصولی و فقهی؛ مشتمل بر

الف- رساله فی عدم انسداد باب العلم

ب- رساله فی الرضاع

ج- رساله فی الرجعه فی الطلاق الرجعی

۴. شذرات المعارف

با توضیح و تقریر آیت الله نورالله شاه‌آبادی

۵. رشحات المعارف (درس معرفتی آیت الله میرزا محمدعلی شاه‌آبادی) با

شرح آیت الله فاضل گلپایگانی

۶. فطرت عشق؛ شرح شذرة ششم از شذرات المعارف؛ به قلم آیت الله

آقای فاضل گلپایگانی

۷. حدیث عشق و فطرت (مجموعه مقالات)

۸. آراء عرفانی آیت الله شاه‌آبادی در آثار امام خمینی (ره)

۹. فیلسوف فطرت (نگاهی به احوال و افکار حکیم عارف آیت الله

العظمی میرزا محمدعلی شاه‌آبادی)

***

در پایان بر خویش فرض می‌دانم از مساعدتها و همراهی های آقازادگان علامه شاه‌آبادی: آیت الله حاج آقا محمد شاه‌آبادی، حاج آقا نورالله شاه‌آبادی، حاج آقا نصرالله شاه‌آبادی، و فرزندان برومند شهید شاه‌آبادی جناب حجت‌الاسلام سعید شاه‌آبادی و جناب آقای حمید شاه‌آبادی، همچنین اعضاء شورای علمی گروه عرفان پژوهشگاه و کمیته علمی کنگره، حضرات

آیات و حجج اسلام: سید ابراهیم خسروشاهی، عزیزالله خوشوقت، امیر غنوی، هادی وکیلی، حسین روحانی نژاد، محمد جباران، و سرکار خانم دکتر فاطمه طباطبایی، نیز استادان ارجمند دکتر ابوالقاسم گرجی، دکتر غلامحسین ابراهیمی دینانی، و دکتر غلامرضا اعوانی صمیمانه تشکر نمایم، و یاد اخلاقی جلیل‌القدر آیت‌الله عبدالکریم حق شناس (ره) را بزرگ دارم.

همین جا از مساعی و مساهمت مؤسسات علمی همکار، بویژه پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، بنیاد علوم و معارف اسلامی، و مرکز مدیریت حوزه علمیه قم، و همچنین از حجت‌الاسلام والمسلمین احمدعلی یوسفی مسؤول دفتر قم پژوهشگاه، تشکر مضاعف به عمل می‌آورم.

وفقنا اللهم للمتحب و ترضی و اهدنا الی السداد، فانک خیر موفق و هاد.

علی اکبر رشاد

www.ketab.ir

یادداشت پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی پژوهشگاه

بایستگی تحقیق دقیق و روز آمد، جامع و منسجم، پیرامون فکر و فرهنگ دینی و نظامات اجتماعی مبتنی بر آن و ضرورت پرداخت علمی به اندیشه اسلامی، به فراخور شرایط روز و هر خور منزلت و مقصد انقلاب اسلامی، و نیز لزوم آسیب‌شناسی در حوزه فرهنگ ملی و باورداشتهای دینی، به منظور زدودن پیرایه‌های موهون و موهن از ساحف قدسی دین، تأسیس نهاد علمی پژوهشی کارآمد و روزآمدی را فرض می‌نمود، از این رو پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی که یک موسسه عالی پژوهشی، بین‌المللی، غیردولتی و غیرانتفاعی است از دوازدهم اردیبهشت ماه سال ۱۳۷۳ رسماً آغاز به کار نموده است. پژوهشگاه دارای مجوز قطعی از وزارت علوم، تحقیقات و فناوری است با ظرفیت سه پژوهشکده و پانزده گروه علمی و چند موسسه وابسته به فعالیت علمی مشغول است از حاصل فعالیت‌های پژوهشکده‌ها تا این تاریخ حدود هشتصد جلد اثر مکتوب انتشار داده است.

پژوهشکده‌های پژوهشگاه عبارت است از:

یک: پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی شامل گروه‌های: قرآن‌پژوهی، معرفت‌شناسی، فلسفه، منطق فهم دین، کلام و دین‌پژوهی، و عرفان.

دو: پژوهشکده نظامهای اسلامی شامل گروههای: سیاست، اقتصاد، فقه و حقوق، اخلاق و تربیت.

سه: پژوهشکده فرهنگ و مطالعات اجتماعی شامل با گروههای: تاریخ و تمدن، غرب شناسی، فرهنگ پژوهشی، و ادبیات اندیشه، مطالعات انقلاب اسلامی. از جمله فعالیت‌های پژوهشگاه، انتشار فصلنامه‌های علمی پژوهشی قبسات، ذهن، کتاب نقد، اقتصاد اسلامی، فقه و حقوق و ماهنامه زمانه، الحکمه (به انگلیسی) الحکمه (به عربی) است.

تألیف دانشنامه‌های: امام علی (ع)، قرآن‌شناسی، فرهنگ فاطمی (س)، و سیره نبوی (ص) فعالیت برجسته دیگر پژوهشگاه است.

یکی از گروه‌های پژوهشکده حکمت و دین پژوهی، گروه عرفان است که متولی برپایی کنگره نکوداشت علامه عارف حکیم بزرگوار ایت‌الله العظمی شاه‌آبادی (قدس سره) بوده است.

این گروه با اهداف و وظائف زیر فعالیت می‌کند:

۱. باز پژوهی ذخائر اسلامی در قلمرو عرفان.
  ۲. تنسيق معارف عرفانی اسلام با لحاظ نظریه‌ها و نیازهای نوپدید.
  ۳. اهتمام به توسعه معارف اهل‌بیت (علیهم السلام) و نظریه‌پردازی و نوآوری در زمینه‌های علمی گروه.
  ۴. نقد نظرات معارض معارف اسلامی.
  ۵. پاسخ به پرسشها و شبهات القائی در زمینه عرفان اسلامی.
- کتاب حاضر یکی از مجموعه کتب فراهم شده به مناسبت کنگره بزرگداشت عارف حکیم حضرت ایت‌الله العظمی میرزا محمدعلی شاه‌آبادی (قدس سره) است که در گروه عرفان سامان یافته است.

این اثر از تاریخ یک هزار و سیصد و هشتاد و پنج در دستور کار گروه قرار گرفته و در تاریخ یک‌هزار و سیصد و هشتاد و شش به تصویب نهایی شورای علمی گروه رسیده است. در این جا، شایسته است از استاد: ایت‌الله محمدحسن زالی (فاضل گلپایگانی) که کتاب حاضر تدوینی از مجموعه

درس‌های ایشان بوده و انجمن علمی^۱ عرفان اسلامی ایران که برگزارکننده جلسات درس استاد بوده است. سیاست‌گذاری نمود و از خوانندگان گرامی استدعا داریم، از طریق پایگاه اطلاع‌رسانی پژوهشگاه به آدرس: www.Islamic-iiict.org - گروه را از نظرات و نقدهای خود بهره‌مند نمایند.

پژوهشکده حکمت و دین‌پژوهی

www.ketab.ir

---

۱. انجمن علمی عرفان اسلامی با هدف برنامه‌ریزی علمی متمرکزی که بتواند با تأکید بر مبانی عرفان اسلامی، به ویژه اندیشه امام خمینی (ره) و دیگر عارفان معاصر، عرفان شیعی را به کام تشنگان حقیقت برساند و آن را از بیراهه‌ها و کژراهه‌ها مصون دارد، به همت جمعی از صاحب‌نظران در سال ۱۳۸۵ تأسیس گردید.

www.ketab.ir

مقدمه

الحمد لله رب العالمين و الصلوة و السلام على محمد و آله الطاهرين و لعنة الله على اعدائهم
اجمعين الى يوم الدين.

قال الله تعالى:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَ
لَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ (روم: ۳۰)

پس تو ای رسول، مستقیم روی به جانب آیین اسلام بیاور، بیوسته از دین خدا که
فطرت خلق را بر آن آفریده است پیروی کن که خلقت خدا تغییرپذیر نیست، این
است آیین استوار حق، ولیکن اکثر مردم از حقیقت آن آگاه نیستند.

مقدمه

کتاب شذرات المعارف دارای مضامین والایی است. انتخاب این واژه
ناشی از حسن سلیقه ایت الله شاه آبادی است؛ زیرا در میان عناوین کتب واژه
منحصر به فردی است. شذر و شذره (جمع آن شذرات) در لغت به معنای پاره
زر خالص یا یک پاره زر است.

بدین ترتیب معنای شذرات‌المعارف عبارت است از طلاهای ناب و خالص از معارف یا معرفت طلایی. البته معارف قابل مقایسه با هیچ زر سرخی نیست. کدام طلای ناب است که بتواند به مرتبه معارف بلند برسد؟ معارف در وجود انسان حرف اول را می‌زند. معارف پایه جنبه‌های وجودی انسان است که ساختار انسان بر اساس آن قرار داده شده است. از همین حیث است که معارف، طلایی و ارزشمند می‌شود.

استاد شاه‌آبادی در متن این کتاب به طور موجز از آیات، روایات، و دیدگاه بزرگان علم فلسفه، تفسیر و حدیث استفاده کرده و کتابی نظیر کفایه‌الاصول آخوند خراسانی نگاشته است که یک استاد ماهر همچون استاد بزرگوار ما [علامه] طباطبائی به سختی آن را می‌فهمد و با بیانی شیوا و رسا در کام عقل طلبه می‌ریزد.

محور بحث در شذره نضم ایه ۳۰ از سوره روم است.

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا

«فاقم» خطاب به پیامبر است نه به عنوان شخص، بلکه به عنوان عقل کل. امر خداوند است بر ایشان که وجهش را بر دین عرضه دارد. وجه چیست؟ وجه هر چیزی، جلوه او و مقام اوست. انسان مرکب از جسم و جان است، این جان اوست که حرف اول را می‌زند و ابتکار را به دست می‌گیرد. این جان، یک چهره و وجه دارد و در حقیقت وقتی که انسان چهره جان خود را به سمت دین می‌کند، یعنی با چهره جان خود با دین رو به رو می‌شود، در واقع نظر خود را از غیر دین منحرف می‌کند و به تمام معنا به دین رو می‌آورد و متوجه آن می‌شود؛ چرا که انسان با وجه خود با همه چیز مواجه می‌شود. از این رو فرمان آمده است که با تمام وجه خود به سوی دین بیا و با هوشیاری کامل، حضور کامل خودت را تام و تمام بر دین عرضه بدار تا غفلتها کنار رود. وجه انسان حق‌گرا، حنیف است و وجه انسان منحرف از صراط مستقیم، جلیف است. انسان اولاً و بالذات چهره‌اش حنیف است؛ زیرا خلقتی که

خداوند به او داده حق‌گرا و بر صراط مستقیم است و بر اساس این مقتضای خلقت جلو می‌رود. لذا می‌فرماید:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا

از نظر علم نحو، فطرت‌الله در این آیه چیزی را در تقدیر دارد. مثل الزم یا واژه‌هایی شبیه آن. یعنی: «الزم فطرت‌الله» فطرت خدا را ملازم باش. یا اینکه گفته شود: مراقب فطرت‌الله باش، متوجه فطرت‌الله باش. فطرت‌الله در اینجا مفعول الزم است.

زیرا فطرت‌الله نقش‌آفرین است و چهره جان انسان است.

«فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا» فطره بر وزن فعله است. یعنی خلق

خاص. معنای آیه این است که همه مردم مفسور بر این فطرت و مخلوق بر این خلقت هستند. به همین خاطر می‌فرماید: این فطرت چهره جان را به سمت دین بدار. اما دین چیست؟

دین مجموعه‌ای از اصول و فروع است که سه بخش اساسی نیاز انسان را تامین می‌کند: بخش عقاید، اخلاق و اعمال دین به عنوان مجموعه معارف، اخلاقیات و باید و نبایدها که صراط مستقیم انسان را هدایت می‌کند، با فطرت انسان هماهنگ است. به عبارتی، خداوند فطرت موجود در جان انسان را فرودگاه دین قرار داده است. دین بر فطرت بشر نشسته و از این رو دین فطری بشر است. دین با انسان بیگانه نیست، بلکه با وجود انسان هماهنگ است.

لَا تُبَدِّلْ لِي خَلْقِي اللَّهُ

فطرت انسان به عنوان پایگاه دین، قابل تبدیل و تغییر نیست. امروزه کارشناسان معتقدند فطرت از بین نمی‌رود. روی فطرت نقاب کشیده می‌شود یا کمرنگ می‌شود، اما از بین نمی‌رود. به همین جهت در ظلمانی‌ترین شرایط جامعه یک نجات‌بخش، یک پیغمبر، یا یک امام در مردم حرکتی نو ایجاد می‌کند و انسان بی‌دین را به انسان مؤمن و متعهد مبدل می‌سازد. در بدترین شرایط فساد اخلاقی و انحرافات اعتقادی شبه جزیره عربستان، پیامبر اسلام فطرت‌ها را بیدار کرد. حجاب فطرت‌ها را کنار زد، غبار را از آنان زدود تا به

جایگاه اصلی خود بازگردند. برژنف راجع به ملوک شرق می‌گفت: باید ما کاری کنیم که خدا از ما راضی باشد چگونه است که یک فرد ملحد و بی‌اعتقاد به خدا، چنین عباراتی را بر زبان می‌راند؟! گورباچف رهبر شوروی سابق نیز گفت ما سالها از آنچه در دل داشتیم و همراه ما بود، غافل بودیم. سخن گورباچف بر غفلت انسان از سرمایه درونیش، یعنی غفلت از فطرت، دلالت دارد و این از نعمتهای بزرگ خداوند بر انسان است که اگر تمام بی‌دینان تلاش کنند، نمی‌توانند این سرمایه را از انسان بگیرند.

ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

دین استوار دینی است که در جان انسان ریشه دارد و با تمام وجود و ساختار انسان هماهنگ است این دین می‌تواند استوار بماند و در تاریخ همراه بشر باشد و از بین نرود. چون پایگاه دین، فطرت انسان است. انسان باید به این ریزه‌کاری‌های حلقه توجه کند که چگونه خداوند دین هماهنگ با فطرت را برای نجات انسان بسیج کرده است.